

ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ ЮХНО,

доктор юридичних наук, професор,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-4771-0531>**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАЙНОВИХ ТА ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

Розглянуто проблемні питання забезпечення майнових та особистих немайнових прав потерпілих у кримінальному процесі. Проаналізовано міжнародно-правові акти, національне кримінальне, кримінальне процесуальне та цивільне законодавство, правозастосовну і судову практику стосовно правових підстав і процесуального обов'язку забезпечення у кримінальному провадженні цивільного позову потерпілим, те, яким злочином і кримінальним проступком завдано матеріальної та моральної шкоди. Установлено низку неузгодженостей і недоліків чинного законодавства з порушених проблемних питань, що не дає ефективно та надійно забезпечити відшкодування завданої потерпілому шкоди, на підставі чого надано конкретні пропозиції і рекомендації з питань його вдосконалення. Здійснено дослідження наукових позицій вчених і представників наукових шкіл щодо теоретичних проблемних питань, наявного правового і процесуального механізму забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної потерпілому в кримінальному процесі України, а також питання визначення поняття «забезпечення відшкодування шкоди потерпілому». Під час дискусії висловлено авторське бачення та сформовано наукову позицію щодо порушених у статті проблемних питань.

Ключові слова: забезпечення, потерпілий, слідчий, дізнавач, прокурор, майнові права, особисті немайнові права, матеріальна шкода, моральна шкода, злочин, кримінальний проступок, відшкодування, компенсація, цивільний позов, власність, кримінальне провадження.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

За дослідженням встановлено, що за наявності достатніх відомостей про те, що злочином або кримінальним проступком завдано матеріальної шкоди з урахуванням витрат на лікування потерпілого, органи досудового розслідування, дізнання, прокурор і суд повинні вжити необхідних заходів щодо забезпечення відшкодування (компенсації) завданої шкоди, зокрема й за рахунок забезпечення цивільного позову у кримінальному провадженні, відповідно до глави 9 «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов, виплата винагороди викричачу» КПК України¹. Указані заходи є процесуальними і повинні забезпечуватись посадовими особами, які відповідають за проведення досудового розслідування згідно зі своїми службовими обов'язками (*ex officio*). До того ж

такі заходи здійснюються незалежно від волевиявлення і наявності цивільного позову з боку потерпілого чи інших осіб (наприклад, родичів, які представляють його інтереси у разі смерті потерпілого, батьків чи інших представників неповнолітнього потерпілого або ін.) і незалежно від того, кому кримінальним правопорушенням завдано шкоду – фізичній чи юридичній особі [1, с. 10]. Разом з тим, урахувавши, що КПК України 2012 р. не повністю усунув недоліки положень попереднього КПК України 1960 р. про належне забезпечення захисту прав потерпілих, зокрема і з указанного напрямку, а також те, що досі й у чинному КПК України закріплення прав цього учасника кримінального провадження менш захищено порівняно з правами підозрюваного та обвинуваченого (в КПК України лише 6 статей, що регулюють статус і права, наприклад неповнолітнього потерпілого, тоді як права неповнолітнього підозрюваного й обвинуваченого окремо закріплено главою 38, у якій передбачено 19 статей щодо їх захисту [2, с. 6]), необхідно нагально дослідити наявні теоретичні, законодавчі та правозастосовні прогалини з метою напрацювання пропозицій щодо вдосконалення

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.01.2021).

кримінального, кримінального процесуального і цивільного законодавства України з порушених питань.

Стан дослідження проблеми

Проблеми інституту цивільного позову в кримінальному процесі досліджували як у радянський, так і в пострадянський періоди, зокрема такі відомі вчені-процесуалісти, як П. П. Гурєєв (1961 р.), Ю. В. Баулін, В. Г. Даєв (1972 р.), З. З. Зінатулін (1974 р.), А. Г. Мазалов (1967, 1977 рр.), В. Я. Понарін (1978 р.), С. А. Альперт (1984 р.), В. Т. Нор (1989 р.) та ін. В Україні після відновлення незалежності інститут матеріальної і моральної шкоди досліджували: М. І. Хаядурін (1992 р.), Є. В. Демченко (2001 р.), О. В. Крикунов (2002 р.), Л. Л. Нескороджена (2002 р.), М. В. Сіроткіна (2006 р.), В. Л. Ващук (2007 р.), С. В. Давиденко (2007 р.), В. В. Введенська (2009 р.), Є. В. Діденко (2013 р.), С. Є. Абламський (2014 р.), О. О. Кочура (2014 р.) та інші вчені в подальші роки – М. І. Теплова, О. О. Сольонова, В. Г. Пожар, П. Я. Слободянюк, Р. І. Котелевський та ін. Окремо законодавчий досвід в англо-американській системі з цього напрямку свого часу досліджував Н. Б. Федорчук (2007 р.), а в романо-германській (континентальній) правовій системі – Ю. В. Циганюк (2008 р.). Водночас слід констатувати, що чинний КПК України 2012 р. з його понад 590 змінами та доповненнями на початок 2021 р. після цього так і не вирішив питання закріплення пропорційного співвідношення захисту прав, свобод і законних інтересів потерпілого з підозрюваним та обвинуваченим, у зв'язку з чим лишаються проблемні питання теоретичного, законодавчого і прикладного характеру із забезпечення відшкодування матеріальної і моральної шкоди потерпілим як фізичним, так і юридичним особам та вказане потребує свого вирішення і правового вдосконалення, що й спонукало до обрання теми дослідження та викладення його результатів у цій статті.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є проаналізувати міжнародно-правові акти й акти національного кримінального, кримінального процесуального і цивільного законодавства, правозастосовну і судову практику, узагальнену Верховним Судом України, з питань забезпечення державного механізму відшкодування шкоди, завданої злочином і кримінальним проступком потерпілому і на підставі цього встановити наявні проблемні питання. Основним *завданням* є напрацювання відповідних пропозицій і рекомендацій щодо вирішення виявлених

проблемних питань на теоретичному та законодавчому рівні, а також у правозастосовній практиці.

Наукова новизна дослідження

Наукове дослідження має такі елементи новизни: уперше його здійснено на стику кримінального, кримінального процесуального та цивільного законодавства України з урахуванням досвіду окремих зарубіжних країн, який запропоновано запровадити в чинному національному законодавстві, з питань більш ефективного забезпечення майнових та особистих немайнових прав потерпілого у кримінальному процесі; вдосконалено поняття «забезпечення» відшкодування матеріальної та особистої немайнової шкоди потерпілому у кримінальному провадженні, спричиненої під час вчиненого злочину чи кримінального проступку та реалізації захисту його прав.

Виклад основного матеріалу

У результаті дослідження встановлено, що криміногенна обстановка в державі залишається складною, кількість зареєстрованих злочинів щорічно зростає або залишається на високому рівні. У свою чергу, і кількість потерпілих від злочинів і кримінальних проступків продовжує зростати. Так, у 2004 р. потерпілими визнано 328 570 осіб, у 2005 р. – 309 208, у 2006 р. – 255 122, у 2007 р. – 230 468 осіб. За цей період із них усього загинуло 17 850 осіб, зокрема внаслідок убивств 2 639 осіб, під час учинення тяжких і особливо тяжких злочинів – 9 029 осіб, під час ДТП – 4 320 осіб, під час учинення тяжких тілесних ушкоджень – 1 862 особи. С. Є. Абламський за подальші роки наводить такі дані: визнано потерпілими у 2010 р. 321 228 осіб, у 2011 р. – 343 159, у 2012 р. – 302 563, у 2013 р. – 426 652, у 2014 р. – 393 532 осіб [3, с. 8]. Така ж само тенденція простежується й останніми роками.

Генезис і створення державного механізму відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням в Україні, свідчить про те, що на них вплинули міжнародно-правові акти, зокрема Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р., та Європейська конвенція про відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 р. [4] та інші.

Можливість відшкодування потерпілим – фізичним і юридичним особам – завданої злочином та кримінальним проступком матеріальної і моральної шкоди у кримінальному

процесі шляхом об'єднаного процесу (цивільного і кримінального процесуального), в тому числі на підставі заявленого цивільного позову, обґрунтовується тим, що наслідки кримінального правопорушення у вигляді характеру і розміру завданої ним шкоди в їх матеріальних складах мають кримінально-правове значення, а без їх установлення неможливо вирішити першочергові завдання як закону про кримінальну відповідальність (ст. 1 КК України), так і кримінального провадження (ст. 2 КПК України) в частині охорони прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. На підставі цього кримінально-процесуальна форма захисту майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів потерпілих від злочину осіб, безсумнівно, має значну перевагу порівняно з цивільно-процесуальною формою, під час реалізації якої обов'язок доказування характеру і розміру спричиненої шкоди покладається на позивача-потерпілого. На підставі кримінального процесуального закону обов'язок доказування характеру і майнового розміру шкоди покладається на органи досудового розслідування, дізнання і прокурора незалежно від того, чи подано у кримінальному провадженні цивільний позов щодо її відшкодування. У разі подання цивільного позову доказування його обґрунтованості та деяких його елементів також входить в обов'язок посадових осіб указаних органів. У зв'язку з указаним не можна погодитися з думкою окремих учених про те, що необхідність установлення характеру і розміру завданої кримінальним правопорушенням шкоди передусім пов'язується тільки з можливим поданням цивільного позову [5, с. 28; 6, с. 322].

Під наслідками злочину чи кримінального проступку вважається, що при цьому слід розуміти шкідливі зміни в охоронюваних кримінальним правом суспільних відносинах (об'єктах), що стали результатом його вчинення [7, с. 24]. За своїм характером шкідливі наслідки кримінального правопорушення бувають різними. В одних випадках воно завдає шкоди різним формам власності (праву на неї), у других – життю, здоров'ю, честі й гідності фізичних осіб, а в третіх – порушує правопорядок тощо. Водночас кримінальні правопорушення, зокрема ті, що посягають на права, свободи і законні інтереси фізичних осіб, завдають їм також і шкоду немайнову, тобто моральну шкоду, яка не має економічного змісту і вартісної форми виразу та регулюється ст. 23 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Захист порушених кримінальним правопорушенням майнових та особистих немайнових

прав і законних інтересів потерпілих від нього у формі відшкодування (компенсації) завданої майнової і моральної шкоди здійснюється за загальним правилом, у порядку та в межах, закріплених відповідними положеннями чинного законодавства.

Захист майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів потерпілих від кримінального правопорушення у сучасному кримінальному процесі реалізується в кілька правових способів, за допомогою яких в одних випадках забезпечується цивільна (майнова) відповідальність, а в інших застосовуються кримінальні та кримінально-процесуальні способи захисту. На підставі цього вказані способи можна класифікувати як позовні й непозовні. Так, позовний спосіб реалізує цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочином чи кримінальним проступком, а за допомогою непозовних способів захист порушених майнових прав здійснюється без позову потерпілих, а безпосередньо посадовими особами, які здійснюють досудове розслідування на підставі кримінального (матеріального) і кримінального процесуального права, тобто стороною обвинувачення. Зокрема, про вказаний обов'язок Пленум Верховного Суду України у п. 24 Постанови «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» від 2 липня 2004 р. зобов'язує суди гостро реагувати на виявлені під час судового розгляду факти незабезпечення або несвоєчасного забезпечення відповідними органами досудового розслідування реального відшкодування шкоди, заподіяної потерпілому злочином, і самим використовувати надані їм законом повноваження з метою такого відшкодування¹.

Можливість реалізації у кримінальному процесі не одного, а декількох способів відшкодування потерпілим завданої їм майнової та моральної шкоди продиктовано насамперед публічно-правовими засадами, оскільки характер і розмір завданої кримінальним правопорушенням шкоди характеризують ступінь його суспільної небезпечності. Це охоплюється складом злочину і проступку (елемент об'єктивної сторони) і таким чином зачіпає інтереси не лише окремих осіб (як приватних), але й публічні інтереси, оскільки шкода є результатом кримінальних правопорушень, протидія яким є одним із важливих і безпосередніх

¹ Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / за заг. ред. В. Т. Малярєнка ; упоряд. П. П. Пилипчук. Київ : Юрінком Інтер, 2007. С. 277.

завдань держави, засобом активних дій відповідних правоохоронних органів та судових інстанцій.

Окремим напрямком у нашому дослідженні є генезис відшкодування моральної (немайнової) шкоди, якої у попередньому КПК України 1960 р. не було. Щодо цих питань тоді точилась активна дискусія, а їх невирішенню сприяли радянський науковий підхід та менталітет щодо неможливості відшкодування моральної шкоди грошовим або іншим еквівалентом. Під впливом історичних подій щодо запровадження в країні демократичних зрушень законодавець все ж таки змінив свій підхід до вирішення такого питання позитивно, і Законом України від 6 травня 1993 р. № 3188-XII ЦК України було доповнено додатковою статтею 440-1 «Відшкодування моральної (немайнової) шкоди», а також внесено зміни до статей 6 і 7 цього ж Кодексу, які регулювали способи захисту цивільних прав шляхом компенсації моральної шкоди і захистом честі, гідності та ділової репутації фізичних і юридичних осіб¹. Указане стало правовою основою грошового відшкодування або компенсації моральної шкоди суб'єктами права тільки у порядку цивільного судочинства, оскільки вказане не знайшло тоді свого закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві, незважаючи на гостру необхідність і доцільність вказаного й у кримінальному процесі.

Указану прогалину усунув Пленум Верховного Суду України, доповнивши свою Постанову «Про судову практику про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. пунктом 17-1, в якій дав роз'яснення, що «потерпілий, тобто особа, якій злочином заподіяно моральну шкоду ... має право пред'являти цивільний позов про її відшкодування у кримінальному процесі або в порядку цивільного судочинства»². У такий спосіб Верховний Суд України за допомогою аналогії закону, зокрема статті 3, 8, 28, ч. 4 ст. 32, статті 55, 56 Конституції України та статті 28 і 29 КПК України 1960 р., усунув прогалину у то-

дішньому кримінально-процесуальному законодавстві. У чинному КПК України 2012 р. це положення закріплено остаточно. Так, ст. 61 КПК України 2012 р. «Цивільний позивач» закріплює положення, що цивільний позивач у своєму позові може порушувати питання про відшкодування як майнової, так і моральної шкоди³.

У сучасних умовах удосконалення ринкових відносин в Україні коло об'єктів, які можуть перебувати у власності фізичних і юридичних осіб та на які може бути накладено арешт, значно збільшується. Вищезазначені особи можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих його видів, які відповідно до закону не можуть їм належати. При цьому склад, кількість і вартість майна, яке може бути у власності цих осіб, не обмежуються. Серед таких об'єктів можуть бути цінні папери, зокрема пайові та боргові, що засвідчують певне право або права їх власника, в тому числі грошове чи інше майнове право (ст. 194 ЦК України «Цінні папери»). Оскільки цінні папери та закріплені в них майнові права мають свої особливості, порядок накладення на них арешту доцільно закріпити і в окремому положенні КПК України.

Існують свої особливості й у розпорядженні часткою майна у господарському товаристві чи іншій колективній організації, тому й заборона чи обмеження з боку правоохоронних органів можуть утворити в діяльності колективного формування в цілому та в окремих його членів спільної власності і корпоративних прав проблемні питання, що також потребує свого законодавчого врегулювання в чинному КПК України.

У національній кримінально-процесуальній науці структура предмета доказування з питань цивільного позову в кримінальному провадженні досліджували А. Г. Мазалов [8, с. 25], В. Я. Понарін [9, с. 9], В. Т. Нор [10, с. 85], Б. Л. Ващук [11, с. 11] та інші вчені.

На орган досудового розслідування, дізнавача та прокурора, які проводять досудове розслідування, покладено процесуальний обов'язок роз'яснювати потерпілим від кримінального правопорушення їхнє право подати цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до осіб, які за законом несуть матеріальну відповідальність (наприклад,

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // LIGA 360 : сайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T030435?an=843030> (дата звернення: 15.01.2021).

² Практика застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочину. *Вісник Верховного Суду України*. 2005. № 1 (53). URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/55E3213FED84A065C2257A F4003AFF14?OpenDocument](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/55E3213FED84A065C2257A F4003AFF14?OpenDocument) (дата звернення: 15.01.2021).

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.01.2021).

батьки неповнолітнього) за шкоду, завдану його неправомірними діями, відповідно до вимог ст. 128 КПК України «Цивільний позов у кримінальному провадженні». Ураховуючи, що позов у кримінальному провадженні й судовичинстві діє на засадах диспозитивності, то органу, який веде кримінальне провадження або судовий процес, слід одночасно разом із вищезазначеним роз'яснити потерпілим ще й переваги подання цивільного позову у кримінальному провадженні. Однак, як свідчать результати дослідження, слідчі та дізнавачі, незважаючи на положення закону, інколи переконують потерпілих не подавати цивільний позов на досудовому слідстві, а здійснювати вказане під час розгляду провадження в суді¹, що є грубим порушенням положень кримінального процесуального законодавства, суперечить конституційним положенням про обов'язок держави з питань захисту людини, утвердження і забезпечення її прав і свобод відповідно до ст. 3 Конституції України та вимагає від керівників органів досудового розслідування, дізнання, прокурора і процесуальних керівників досудовим розслідуванням здійснення належного процесуального контролю за цим напрямом у кримінальних провадженнях.

Слід акцентувати увагу на *добровільності* відшкодування шкоди підозрюваним чи обвинуваченим, що має кримінально-правове значення і стимулюється кримінально-матеріальними та процесуальними законами на будь-якій стадії кримінального провадження. Однак у вчених-процесуалістів не склалося одностайної позиції щодо такого способу відшкодування шкоди як окремої форми захисту порушених злочином майнових та інших прав і законних інтересів потерпілих [12, с. 29; 13, с. 25]. На нашу думку, для визнання добровільного відшкодування матеріальної і моральної шкоди окремим кримінально-процесуальним способом захисту порушених прав і законних інтересів потерпілих є всі підстави, оскільки це закріплено у положеннях ст. 127 «Відшкодування (компенсація) шкоди потерпілому» КПК України і враховується судом під час вибору міри і конкретного виду покарання підсудному та є однією із підстав розгляду кримінальних проваджень не за тяжкими й

особливо тяжкими кримінальними правопорушеннями у спрощеному порядку, з метою економії процесуальних витрат. У цьому також повинна бути активною позиція слідчого, дізнавача або прокурора щодо роз'яснення вказаних відповідних положень з цього напрямку чинних КК України, КПК України та ЦК України під час проведення досудового розслідування. Добровільна реалізація відшкодування шкоди у кримінальному провадженні повинна підтверджуватись відповідними документами: розписками, квитанціями, іншими фінансовими документами тощо, до складання яких в окремих випадках є відповідні вимоги, зокрема і згідно з нормами ЦК України та інших законодавчих актів.

Дослідження структури предмета доказування щодо цивільного позову у кримінальній справі (кримінальному провадженні) та визначення поняття і сутності «забезпечення відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочином (кримінальним правопорушенням)» здійснювалось під час дискусії ще за часів дії попереднього КПК України 1960 р. і триває й досі, до того ж до них приєдналась ще й необхідність визначення поняття «компенсація», яке з'явилося як новела в чинному КПК України із 2012 р. як підтримка наукових поглядів багатьох учених-процесуалістів та вдосконалення доктринальних принципів кримінального процесу. У 1990 р. Н. І. Газетдіновим було запропоновано визначення, згідно з яким під забезпеченням відшкодування завданої злочином матеріальної шкоди слід розуміти всю сукупність вчинюваних дій та відносин, що виникають при цьому, покликаних гарантувати виконання відповідних завдань кримінального процесу [14, с. 31]. У сучасній національній спеціальній літературі В. В. Кривобок запропонував таке визначення вказаного забезпечення: «як система спеціальних засобів і технічних прийомів, використання яких дозволяє добитись у встановленому законом порядку повернення цивільному позивачу, державі реально чи компенсувати у грошовому вираженні ту частину майна, матеріальних цінностей, які були втрачені у результаті злочинного посягання» [15, с. 10–11].

Вищезазначені та інші визначення ознак досліджуваного кримінального процесуального поняття, на наш погляд, не повністю його характеризують і неточно визначають його сутність. Забезпечення відшкодування завданої злочином чи кримінальним проступком матеріальної шкоди слід було б розглядати як діяльність, яку здійснюють слідчий та дізнавач і за яку відповідає процесуальний керівник

¹ Практика застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочину. *Вісник Верховного Суду України*. 2005. № 1 (53). URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/55E3213FED84A065C2257A F4003AFF14?OpenDocument](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/55E3213FED84A065C2257A F4003AFF14?OpenDocument) (дата звернення: 15.01.2021).

досудовим розслідуванням. Таку діяльність закріплено і регламентовано кримінальним процесуальним законодавством України, і тому вона має процесуальний характер. Вона повинна бути спрямована на забезпечення відшкодування матеріальної шкоди і реалізуватися незалежно від того, чи подано потерпілим слідчому, дізнавачу або прокурору цивільний позов та чи визнано його цивільним позивачем відповідною постановою вказаними посадовими особами. Крім цього, на нашу думку, незрозуміло, за визначенням В. В. Кривобока, які ж технічні прийоми можуть належати до системи засобів і прийомів при цьому, оскільки матеріальна шкода відшкодовується у встановленій законом процесуальній формі та вказаними в законі процесуальними засобами. Якщо ж ураховувати, що слідчий або дізнавач дають письмове доручення про проведення оперативними підрозділами слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій з метою встановлення наявності у підозрюваного майна, нажитого злочинним шляхом, а також майна, на яке може бути звернено арешт для відшкодування шкоди, та його місцезнаходження, то як саме таке доручення, так і вказані оперативно-розшукові заходи чітко закріплено в чинному законодавстві. Ураховуючи таку аргументацію, не можна погодитися з указаною пропозицією цього автора про наявність підстав характеризувати таку забезпечувальну діяльність як систему спеціальних засобів і технічних прийомів. Узагальнюючи наукові погляди щодо визначення поняття «забезпечення відшкодування матеріальної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням потерпілому у кримінальному процесі», слід навести таке його визначення, яке слід розуміти як *діяльність органів, які ведуть кримінальний процес, спрямовану на реалізацію встановлених кримінальним процесуальним законодавством заходів і засобів з метою захисту порушених майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів потерпілих осіб шляхом відшкодування матеріальної компенсації та моральної шкоди*.

Цікавим є досвід окремих зарубіжних країн у досліджуваному напрямі, який виражається в тому, що відшкодування потерпілому завданої злочином шкоди стає стимулом для винних осіб щодо їх позитивної посткримінальної поведінки і враховується судом під час обрання певного виду і міри покарання, а також є обов'язковою умовою для застосування різних видів депеналізації, наприклад для призначення умовного покарання у Швеції. Згідно зі ст. 66 КК Польщі такий стимул вико-

ристовується в разі пробації та умовного припинення кримінального переслідування, а також відповідно до ст. 62 КК цієї ж країни та Іспанії в разі відстрочення виконання вироку. Крім цього, згідно зі ст. 83 КК Польщі він використовується для умовно-дострокового звільнення засудженого від подальшого відбування покарання і для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, а ст. 39 КК Польщі закріплює відшкодування завданої шкоди потерпілому як окремий кримінально-правовий захід у кримінальному провадженні. За кримінальним законодавством Чехії суд має право зобов'язати винну особу відшкодувати або компенсувати спричинену його злочинними діями шкоду, а в разі невиконання такого обов'язку чи виконання його в неповному обсязі має право постановити рішення про заміну судового рішення на тюремне ув'язнення. За ст. 66 КК Латвії суд, застосовуючи примусові заходи виховного характеру, має право покласти на неповнолітнього обов'язок «відшкодувати завдану шкоду» чи «своєю працею усунути негативні наслідки завданої шкоди». Аналогічні норми закріплено й у законодавстві Росії [6, с. 322–339].

Слід підтримати наукові погляди окремих учених про вдосконалення національного кримінального процесуального законодавства в частині використання зазначеного досвіду та інших окремих зарубіжних країн. Так, під час виконання покарання у вигляді позбавлення волі відповідно до норм ст. 81 КК України одними з умов умовно-дострокового звільнення від подальшого покарання (про що мріє кожен, хто перебуває в місцях позбавлення волі) є належна поведінка засудженого, виконання режиму відбування тощо, але законодавець не закріплює в цій статті обов'язку відшкодування спричиненої кримінальним правопорушенням шкоди, що було б доцільним стимулом для засуджених щодо застосування такого виду їх звільнення від подальшого відбування покарання, оскільки це є реальним, враховуючи, що адміністрація закладів відбування покарань пропонує (а інколи й змушує) тим, що відбувають покарання, в цих умовах як один із виховних заходів брати участь у запропонованих нею будь-яких видах трудової зайнятості.

Висновки

Правова захищеність потерпілих від кримінальних правопорушень є важливим багатифункціональним завданням країни, зокрема і як захист особи від незаконного та необґрунтованого обвинувачення і засудження.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство України передбачає процесуальний механізм, реалізація якого надає можливість забезпечити відшкодування потерпілим фізичним і юридичним особам завданої кримінальним правопорушенням матеріальної і моральної шкоди. Водночас наявний процесуальний механізм в умовах постійного розвитку ринкової економіки, змін у криміногенній обстановці в державі, появи раніше не відомих правоохоронним органам нових видів злочинів та методик їх виявлення, розкриття і розслідування потребує свого вдосконалення. Норми матеріального – як кримінального, так і цивільного права та кримінального процесу закріплено в чинному законодавстві для захисту майнових та особистих немайнових та інших прав і законних інтересів потерпілих від злочинів і кримінальних проступків осіб, а їх реалізація у кримінально-процесуальній формі органів, які здійснюють досудове розслідування, надає можливість реалізувати вказаний захист найбільш надійно й ефективно, чого вимагають завдання кримінального провадження (ст. 2 КПК України). Такі вимоги чинного законодавства на стику кримінального, цивільного та кримінального процесуального законодавства можуть бути реалізовані за умов належного забезпечення відшкодування завданої кримінальним правопорушенням як матеріальної, так і моральної шкоди. У сучас-

ному стані для забезпечення ефективного захисту прав потерпілих від завданої шкоди дуже гостро стоїть завдання зі створення державного фонду допомоги потерпілим від кримінальних правопорушень в Україні та надійного механізму його функціонування у разі нерозкриття кримінального правопорушення, неплатоспроможності винної особи або за інших умов. Слід підтримати пропозиції вчених про внесення уточнень і доповнень до п. 1 ч. 1 ст. 58 КПК України щодо відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди і до частин 1, 2, 3 і 4 ст. 128 КПК України, а також до частин 2, 3, 4, 5 ст. 129 КПК України з цих само питань¹. Крім цього, доцільно було б доповнити ч. 3 ст. 20 КПК України положенням про те, що потерпілому, як і підозрюваному й обвинуваченому, у випадках, передбачених КПК України, правова допомога надається безоплатно за рахунок держави.

Перспективним напрямом удосконалення національного кримінального права і процесу та новим видом реагування країни на злочини і кримінальні проступки та його шкідливі наслідки є *відновне правосуддя*, основним завданням якого є, зокрема, й захист порушених майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів потерпілих.

Водночас дослідження в цьому напрямі тривають, а порушені у статті питання підлягають окремому дослідженню.

Список бібліографічних посилань

1. Зайцева Д. Т. Криминопенологические¹ проблемы условного осуждения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Краснодар, 2004. 20 с.
2. Кочура О. О. Неповнолітній потерпілий як учасник кримінального провадження : монографія / за наук. ред. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2015. 280 с.
3. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні : монографія : за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2015. 240 с.
4. Адамишин А. Л. СССР и международное сотрудничество в области прав человека : док. и материалы. М. : Междунар. отношения, 1989. 708 с.
5. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ, 2005. 272 с.
6. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Київ : Юристконсульт, 2006. 456 с.
7. Землюков С. В. Уголовно-правовые проблемы преступного вреда. Новосибирск : Изд-во Новосибирск. ун-та, 1991. 244 с.
8. Мазалов А. Г. Гражданский иск в уголовном процессе. М. : Юрид. лит., 1977. 176 с.
9. Понарин В. Я. Производство по гражданскому иску при расследовании уголовного дела. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. 205 с.
10. Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве. Киев : Высш. школа, 1989. 275 с.
11. Ващук Б. Л. Предмет доказування в цивільному позові у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 20 с.
12. Безлепкин В. Т. Имущественные правоотношения в стадии предварительного расследования. Горький, 1976. 40 с.

¹ Там само.

13. Александров С. А. Правовые гарантии возмещения ущерба в уголовном процессе: досудебные стадии. Горький, 1976. 124 с.

14. Газетдинов Н. И. Деятельность следователя по возмещению материального ущерба. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1990. 96 с.

15. Кривобок В. В. Діяльність прокурора по забезпеченню відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочиним : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків. 1997. 20 с.

Надійшла до редколегії 19.01.2021

ЮХНО А. А. ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИМУЩЕСТВЕННЫХ И ЛИЧНЫХ НЕИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ ПОТЕРПЕВШИХ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Рассмотрены проблемные вопросы обеспечения материальных и личных нематериальных прав потерпевших в уголовном процессе. Проанализированы международно-правовые акты, национальное уголовное, уголовное процессуальное и гражданское законодательство, правоприменительная и судебная практика относительно правовых основ и процессуальной обязанности обеспечения в уголовном производстве гражданского иска потерпевшим, которым преступлением и уголовным проступком причинены материальный и моральный ущерб. Отдельно исследован вопрос генезиса и применения в национальном уголовном процессуальном законодательстве обеспечения личных нематериальных прав потерпевших. Установлено ряд несоответствий и недостатков действующего законодательства по поднятым проблемным вопросам, которые не дают эффективно и надежно обеспечивать возмещение причиненного потерпевшему ущерба, на основании чего автором представлены конкретные предложения и рекомендации по вопросам его усовершенствования. Осуществлено исследование научных позиций ученых и представителей научных школ о теоретических проблемных вопросах имеющегося правового и процессуального механизма обеспечения возмещения ущерба, причиненного потерпевшему в уголовном процессе Украины, а также дефиницию понятия «обеспечение возмещения ущерба потерпевшему». В процессе дискуссии предоставлено авторское видение и сформулирована научная позиция по поднятым в статье проблемным вопросам.

Ключевые слова: *обеспечение, потерпевший, следователь, дознаватель, прокурор, имущественные права, личные неимущественные права, материальный ущерб, моральный ущерб, преступление, уголовный проступок, возмещение, компенсация, гражданский иск, собственность, уголовное производство.*

YUKHNO O. O. PROBLEMATIC ISSUES OF GUARANTEEING PROPERTY AND PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS OF VICTIMS WITHIN CRIMINAL PROCEEDINGS

The problematic issues of guaranteeing compensation of property and personal non-property rights (moral damage) to victims within criminal proceedings have been studied. The author has analyzed international and legal acts, national criminal, criminal procedural and civil legislation, law-enforcement and court practice generalized by the Supreme Court of Ukraine concerning the legal bases and procedural duty of guaranteeing the civil claim to the victim within criminal proceedings by the interrogator, investigator and prosecutor, when the victim suffered material and moral damage caused by the crime and misdemeanor. The author has studied the issue of the genesis and introduction into the national criminal procedural legislation of the provisions on guaranteeing and implementing personal non-property rights (moral damage) by victims. A number of inconsistencies, gaps and shortcomings of the current criminal, criminal procedural and civil legislation on the specified issues, in particular taking into account the existing new market legal relations in society, which prevents effective and reliable compensation for damage to both individuals and legal entities. On this basis, the author has provided specific suggestions and recommendations for its improvement. The scientific views of scholars and representatives of scientific schools on theoretical issues, the existing legal and procedural mechanism for compensation for material and moral damage to the victim within criminal procedure of Ukraine, as well as on determining the definition of “providing compensation to the victim”. The author of the article has presented own vision of the specified problematic issues.

Key words: *provision, a victim, an investigator, an interrogator, a prosecutor, property rights, personal non-property rights, material damage, moral damage, a crime, a criminal offense, reimbursement, compensation, civil claim, property, criminal proceedings.*